

*О.Я.Прокопек,
студентка Вроцлавського університету, Польща*

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОЗУМІННЯ СУСПІЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ПРАЦЬ П.БЕРГЕРА, Т.ЛУКМАНА І Н.ЛУМАНА

Вчені Пітер Бергер (Peter Ludwig Berger) та Томас Лукман (Thomas Luckmann) вважаються одними з найбільш значних та вагомих постатей сучасної соціології. У своєму дослідженні суспільства за основу вони взяли феноменологічний метод Едмунда Гуссерля. Основоположні принципи феноменологічної соціології знання (яку ще називають «феноменологія життєсвіту», «інтерпретативна соціологія», «теорія соціального конструювання реальності» і т.д.) сформульовані Бергером та Лукманом у книзі «Соціальне конструювання реальності» (1966), яка серед їхніх спільних робіт є найбільш популярною. Ніклас Луман вважається одним із найвпливовіших соціологів ХХ ст. Його доробок – 40 книжок та 250 статей з теорії соціального пізнання і системної теорії суспільства. Основні праці: «Соціологічне Просвітництво», «Соціальні системи» (1984), «Суспільство суспільства» (1997), «Чому потрібна системна теорія?», «Поняття суспільства» та ін..

Мета даного дослідження – описати відмінності феноменологічної соціології знання від традиційної, а також схарактеризувати сам метод, яким користуються соціології. Спробуємо виявити теоретичні засади сучасних трансформацій у розумінні суспільної реальності. Відповідна проблематика порушується в таких працях (окрім названих): Карась А. «Семіотична перспектива інтерпретації реальності як дійсності», Ділі Дж. «Основи семіотики», Бурас М. «Слово есть, ума не надо».

1. Феноменологічний метод дослідження суспільства у П.Бергера і Т.Лукмана.

Специфікою феноменологічної соціології знання, на відміну від традиційної, «є те, що вона звертається насамперед до вивчення знання і структур повсякденного «життєвого світу», прагне показати конструктивний характер реальності і можливості людини в

процесі її освоєння» [4, 197]. Тобто соціологи зосереджуються на дослідженні повсякденного життя, а не на теоретичному знанні в контексті класичної соціології.

Феноменологічний метод Гуссерля було створено з метою перетворити філософію в «строгу науку». Але мислителю так і не вдалося здійснити свій задум поєднання пізнання людиною «чистих сутностей» як об'єктивного сприйняття за наявності «*lebenswelt*» як інтерсуб'єктивності.

Бергер та Лукман взяли за основу в своєму дослідженні соціології знання концепцію «життєсвіту» і пов'язали її із теорією соціального конструктивізму. Відтак реальність постає як сформована соціумом, кожним окремим життєсвітом дійсність. Вона постійно об'єктивується людьми і сприймається як об'єктивна реальність.

2. Проблема соціології знання і соціальної дійсності

У вступному слові до книжки Бергера та Лукмана «Соціальне конструювання реальності» Є.Д. Руткевич зазначає, що «соціологія знання становить собою одну з найбільш «філософських» соціологічних дисциплін, оскільки її предметом є виникнення і розвиток різних форм мислення і знання в тому чи іншому соціально-культурному контексті» [1, 3]. Справді, головною, наскрізною проблемою праці є філософська проблема «реальності» і «знання». Бергер і Лукман пояснюють її фактом соціальної відносності цих чинників. Соціологія знання має справу з аналізом соціального конструювання реальності. Тобто соціальна дійсність постає не об'єктивною реальністю, а результатом конструктивістської діяльності свідомості, світом «колективних уявлень», а соціальні інститути – продуктом людської свідомості.

Вважаємо за необхідне на даному етапі визначити, що таке *реальність* із її фізичними речами, що таке *дійсність*, в якій існують об'єкти і яка є специфічно людським проявом діяльності, за концепцією Бергера та Лукмана. Насамперед зазначимо, що ці дослідники не користуються термінологією семіотичної інтерпретації, проте в багатьох пунктах їхні точки дотику збігаються.

Семіотика і феноменологія як філософські теорії розходяться у своєму трактуванні реальності. Семіотика має своєю передумовою наявність «життєсвіту» окремого суб'єкта, соціального світу об'єктивів та фізичної реальності. Для людей соціальний світ є об'єктивною

реальністю. Людина щомиті діє і перетворює речі та об'єкти в нові об'єкти, специфічно забарвлені її життєсвітом. Семіотика передбачає певну множину фізичних речей, які будуть збігатися з об'єктами, які існують в суспільстві як людському довкіллі (Umwelt). Вона підкреслює, що іншого об'єктивного світу поза світом названих об'єктів для людей не існує. І тому семіотична парадигма руйнує протиставлення об'єктивного та суб'єктивного, котрі однаковою мірою формують «об'єктний світ» (тепер об'єктивний).

У феноменологічній парадигмі протиставлення об'єктивного та суб'єктивного зберігається. Феноменологія передбачає наявність людей як суб'єктивних одиниць, з наявним у кожній з них життєвим світом. Водночас для людини характерне розуміння беззастережного, чистого, об'єктивного знання реальності (феномен). Через феномен суб'єкт пізнає суттєві, буттєві основи речей. Та, перш ніж здобути це знання, людина повинна позбавитися будь-яких «психологізмів» та «історичизмів».

Теорія Бергера та Лукмана перейняла із феноменологічного вчення концепцію «життєсвіту», до речі, так само, як і семіотика. Щодо фізичної реальності та соціальної дійсності, то соціологи підкреслюють її конструктивний характер, що не завжди відображає реальність. Соціальна дійсність є створеною людьми, об'єктивованою, тобто сприймається як об'єктивна та існує як така ментально. Вона залежить від багатьох особливостей: історичизму, «життєсвіту» особи, мови та інших позатеоретичних ідей. Ці особливості невід'ємні від людського довкілля (Umwelt) як такого. Отже, спільною рисою концепції «соціальної дійсності» у семіотиці та теорії Бергера і Лукмана є історичизм (наведена цитата ґрунтується на словах Шюца): «Всі типологізації повсякденного мислення самі є інтегральними елементами конкретно-історичного і соціально-культурного життєвого світу (Lebenswelt), в рамках якого вони вважаються самі собою зрозумілими і соціально визнаними. Подібно до інших речей, їх структура визначає соціальне розподілення знання, його відносність і відповідність конкретному соціальному оточенню конкретної групи в конкретній історичній ситуації. Тут мають свою основу проблеми релятивізму, історичизму і так званої соціології знання» [1, 32].

Бергер та Лукман вважають, що соціологія знання повинна займатися всім тим, що вважається «знанням» у суспільстві. Але

річ у тому, що знання визначається не тільки теоретичними ідеями, феноменами, які формуються під впливом різних наук і які є загальноприйнятими в суспільстві. «Теоретичні визначення реальності, нехай вони будуть науковими, філософськими і, навіть, міфологічними, не вичерпують всього того, що постає «реальним» для членів суспільства» [1, 32]. Тож соціологи намагаються дослідити основи знання повсякденного життя, яке являє собою реальність, котра інтерпретується людьми і виступає для них суб'єктивною значимістю як окремий світ. Їхня мета полягає в дослідженні того, яким чином суб'єктивні значення стають об'єктивною фактичністю. Тобто як відбувається взаємодія окремої людини з площиною загальнолюдського досвіду, якщо зважати на ту обставину, що соціальна дійсність існує віртуально. А тому суспільний досвід існує в рівних можливостях із індивідуальним досвідом. Таке трактування «соціальної дійсності» співзвучне з семіотичною інтерпретацією.

На думку Бергера та Лукмана, структура соціальної реальності будується суб'єктивними значеннями. «Реальність повсякденного життя не просто повна об'єктивацій, вона можлива лише завдяки їм» [1, 62]. І тут вирішальна роль надається мові. В процесі сигніфікації (наданні назви) відбувається об'єктивація буття і, навпаки, це об'єктивоване буття впливає на людину, визначаючи спосіб її мислення. «Особливий і дуже важливий спосіб об'єктивації становить собою процес називання (сигніфікація), тобто усвідомлення людиною знаків. (...) Загальні об'єктивації повсякденного життя підтримуються головним чином за допомогою лінгвістичних назв. Крім цього, повсякденне життя – це життя, яке я поділяю з іншими через мову» [1, 62].

Отже, мова, застосовувана в повсякденному житті, постійно пред'являє людині необхідні об'єктивації і встановлює порядок, в рамках якого набувають смислу і значення і ці об'єктивації, і саме повсякденне життя. Виходить, що мова є об'єктивованим вмістилищем значень. Тут можлива аналогія з гіпотезою лінгвістичної відносності, а також із семіотичною картиною світу. І справді, якщо провести паралель із семіотичною інтерпретацією, матимемо засадниче визначення семіотиків: «мислення поза знаками немає». Потрібно також згадати розділення семіотиками значень і смислів. Значення існують через сигніфікацію об'єктів і виливаються у формування цілісної системи мови. Мова стає сталою формою реаль-

ності. Бергер і Лукман погоджуються: «Отже, мова відзначає координати мого життя в суспільстві і наповнює це життя значущими об'єктами» [1, 41–42]. Значення змінюються, тобто набувають різноманітних сенсів та смислів, залежно від конотації, історичної детермінованості, внутрішньої інтенції, від окремого специфічного життєвіту людини. Семіотика, трактуючи таку диференціацію, посилається на будову самого знака та взаємодії знаків – семіозу. Проте наше знання про соціальну дійсність і про реальність змінюється, набираючи текстуальності через віднаходження знаку своєї турботи про навколишнє середовище і сформоване суспільством знання та досвід.

Автори «Соціального конструювання реальності» зазначають: «Знак відрізняється від інших об'єктивацій своєю явною інтенцією бути показником суб'єктивних значень» [1, 62], а також: «Знаки і знакові системи є об'єктиваціями в тому розумінні, що вони об'єктивно доступні іншим людям за межами прояву суб'єктивних інтенцій «тут-і-зараз». Для знаків характерні «віддаленість» від безпосередніх проявів суб'єктивності і опосередкована присутність суб'єкта» [1, 63]. Тож мова передає одночасно об'єктивні і суб'єктивні значення. У семіотиці це пояснюється за допомогою кодів. Мова привносить своїм складом кодів – структурних і процесуальних – і сам спосіб мислення. Якщо мова складається більшою мірою із структурних кодів (точні науки), то нам важко застосувати до неї свій повсякденний досвід, змінювати цю структуровану систему, «текст», реальність. А якщо більшою мірою із процесуальних – то у нас з'являється можливість переходу від однієї реальності до іншої (наприклад, від об'єктивованої соціальної дійсності до окремого життєвіту).

Як бачимо, мова, яка визначає наше мислення, може відображати і об'єктивований досвід, і суб'єктивний. Бергер і Лукман пояснюють це явище феноменологічною термінологією. «Мова виникає в ситуації лице-в-лице, але може бути й віддалена від неї. (...) Корені віддаленості мови – в здатності передавати повідомлення, які безпосередньо не виражають суб'єктивності «тут-і-зараз»» [1, 65].

Незважаючи на іншу термінологію, теорія Бергера і Лукмана сутнісно передає характеристику мови і її значення для індивіда і суспільства. Отож, можемо визначити ще одну спільну рису семіотичної інтерпретації «соціальної дійсності» і феноменологічної

теорії Бергера і Лукмана. Йдеться про те, що таке знання. Знання існує в соціальній дійсності і становить вибіркоче накопичення (залежно від семантичних систем) того, що має бути збережено із всього досвіду індивіда та суспільства. Соціальний капітал знання передається через мову від покоління до покоління і доступний індивідові в повсякденному житті.

Отже, у світі існують водночас: 1) «життєсвіт» зі своїми законами і досвідом. Він об'єктивний у ментальній характеристиці суб'єкта; 2) «соціальна дійсність» як сконструйована суб'єктами мережа значень. Існує на іншому рівні значень. Сприймається окремих суб'єктом як об'єктивна реальність; 3) «реальність» – як місце ще не здійсненої людиною площини значень та сенсів.

3. Концепція соціальної дійсності Н.Лумана

Значною помилкою колишньої парадигми є розрізнення об'єкта і суб'єкта (мислення і буття). З цього протиставлення випливає, що лише суб'єкти мають можливість до самовизначення, а об'єкти є такими, якими вони є. «Однак очевидно, що суспільство є самоопи-сувальним об'єктом. Суспільні теорії є теоріями суспільства в суспільстві» [3, 28]. Таким чином, суспільство набирає характеристик і суб'єкта і об'єкта водночас.

Для описування такого суспільства Луман запроваджує поняття «система». Система як така несе в собі розрізнення системи і довколишнього середовища. Специфіку її передає і довколишнє середовище як зовнішній бік форми системи і внутрішній бік форми. «Однак сама система становить собою створюючий твір, чи, точніше, є формою системи, розрізненням системи і довколишнього середовища. Саме це трактується поняттям аутопоезис» [3, 31]. Таку здатність системи до самотворення Луман пояснює тим, що будь-яка система як така не може оперувати за своїми межами. Вона діє на основі власно створених законів, є «оперативно закритою системою» із здатністю до аутопоезису, тобто самоспостереження та самоопису.

4. Поняття комунікації в системній теорії Н.Лумана

Процес аутопоезису здійснюється за допомогою комунікації. Тож соціальна система є оперативно закритою системою, яка складається з власних операцій і створює комунікації із комунікацій. Саме в здатності породжувати комунікації з комунікацій Луман

убачає можливість системи бути замкненою. Суспільна дійсність постає в нього як мережа елементів комунікацій: «всі комунікації виробляються тільки комунікацією – само собою розуміється, що в довколишньому середовищі, яка допускає і витримує це» [3, 33].

Поняття комунікації у Лумана є, безперечно, одним із ключових, на якому побудовано його системну теорію. Що ж таке ця комунікація? Соціолог пояснює – щоб зрозуміти цей термін, ми повинні розрізнити акт повідомлення і саму інформацію. Комунікація займається розрізненням, диференціацією попередньої інформації, повідомлення. Встановлюється комунікація, коли синтезуються інформація, повідомлення і розуміння. За допомогою комунікації Луман пояснює відносини у соціальній дійсності, а саме – як процес комунікації, а не як відносини між людьми. Конкретні люди існують в навколишньому середовищі, а соціальна дійсність, чи система, існує як спосіб комунікації завдяки мові, письму, телекомунікації. Комунікація є основою до самовизначення, самоописування себе. Луман наголошує, що «всі комунікації про суспільство пов'язані з їх стандартизацією суспільством» [3, 38]. Отже, соціальна дійсність Нікласа Лумана – це всеохоплююча система всіх комунікацій, які створюються із себе самих, тобто внутрішньо. Мета такої системи – в продукуванні нових смислів під час автореференції та зовнішньої референції.

5. Мова та її місце в системній теорії

Характеризуючи суспільство, соціолог використовує мову, відносини індивіда і суспільства, раціональність. Виникає питання: як замкнена самореферентна система може існувати в навколишньому середовищі? Луман пояснює цей зв'язок за допомогою поняття структурного поєднання. «Проблема, яку вирішує це поняття, полягає в тому, що система може визначити себе лише через власні структури, а саме: через структури, які можна побудувати і змінити за допомогою власних операцій» [3, 39].

Бачення Луманом мови є дещо відмінним від семіотичної інтерпретації. Мова не є системою. Її функція полягає виключно в структурному поєднанні. «Мова, завдяки своїй очевидній специфіці, служить структурному поєднанню мови і свідомості. Мова забезпечує окреме існування комунікацій і свідомості, а також суспільства і індивіда» [3, 37]. Як і всі структурні поєднання, наприклад,

невербальна комунікація, мова володіє ефектом включення чи виключення. Тобто свідомість індивіда чи суспільства, орієнтовані мовою через комунікацію, створюють певні стани, які знову перетворюються в мову і звідси – в розуміння чи нерозуміння, включення чи виключення в мережу суспільних значень. Таким чином, мова ізолює суспільство від зовнішнього середовища, забезпечуючи йому оперативну закритість.

Щодо відносин індивіда в суспільстві, то Луман заперечує будь-яку комунікацію між індивідом і суспільством, оскільки комунікація є внутрішньою операцією системи. «Суспільство не може вийти за свої межі за допомогою власних операцій і охопити індивіда» [3, 31]. Індивід трактується, як система, аналогічна суспільній системі. Індивід сам є творцем себе, ніхто не може управляти його думками. Він також є самореферентною системою, «історичним механізмом», який кожному свою операцію сприймає як початкову для подальших операцій. Тому в суспільній системі немає таких норм, від яких не було б відступу через існування такого індивіда зі своєю системою.

Отже, як для індивіда, так і для суспільної системи характерне розрізнення системи (своєї) і довколишнього середовища. Оперативно здійснена диференціація системи і довколишнього середовища повертається в систему як розрізнення самореферентності і зовнішньої референтності. Комунікація здійснюється на основі розрізнення інформації і повідомлення. Якщо цього розрізнення не відбудеться, то не відбудеться й комунікації, ми потрапляємо в суб'єктно-об'єктні відносини. Система (в ролі індивіда чи суспільства) перебуває в стані аутопоєсису, тобто розрізнення самореферентності і зовнішньої референтності, і через цю призму можна спостерігати і розрізнити себе самого. Завдяки такому розрізненню система віднаходить свою єдність, і тому світ, в разі постійного розрізнення, стає конструкцією.

Висновки

Семіотична концепція соціальної дійсності Н.Лумана дуже тісно переплітається з його системною теорією. На мою думку, загальна схема, епістемологічна парадигма у нього зливаються. Луман заперечує розрізнення суб'єкта і об'єкта. Його епістемологічна парадигма полягає в тому, що суб'єкт і об'єкт є внутрішньо-системними розрізненнями самореферентності і зовнішньої референтності,

де таке розрізнення здійснює та система, яка його практикує. Луман каже, що потрібно відмовитися від кінцевих формул остаточного описування світу. Мета такого суспільства полягає не в єдино правильному самоописуванні і описуванні світу, а в оформленні світу способом спостереження свого спостереження, як наділеного багатьма структурами. Отже, ми трансформуємо пізнавальну парадигму в «об'єкт-суб'єктні» відносини з багатоконтекстуальністю значень.

Спільною рисою понять «соціальна дійсність» у Лумана, Бергера і Лукмана є їх конструктивний характер, тобто суспільство розглядається не як стале відображення реальності. «Соціальна дійсність» – це такий специфічно людський вимір буття в реальності, на основі якого відбувається соціальне конструювання. Об'єкти існують в цій дійсності як об'єктивна реальність, тобто сприймаються так індивідом і суспільством. Індивід, як окрема система, працює аналогічним чином як суспільство. Він переживає свої смисли і сенси речей, які так само існують для нього об'єктивно.

Відмінність теорій цих дослідників полягає в тому, що Бергер і Лукман розглядають суспільство як об'єктивну реальність, сконструйовану суб'єктами, тобто їхнім повсякденним досвідом, який сприймається ними як об'єктивний. Теорія Лумана окреслює поняття системи як наукове бачення світу, релігійного, біологічного, соціального, індивідуального та ін. Тобто, як суспільство, так і індивід виступають системою, вони не можуть комунікувати через апріорну замкненість їхніх систем. Система може описати чи дослідити себе тільки завдяки здатності диференціювати себе від довколишнього середовища. Як бачимо, окреслення меж «соціальної дійсності» у Бергера і Лукмана відбувається від повсякденного досвіду індивіда до суспільства, а в Лумана – від довколишнього середовища (реальності) до системи суспільства і систем індивідів.

Отже, протиставлення об'єктивного і суб'єктивного, фізичного світу і мислення зникає в сучасних суспільних парадигмах. Схема пізнавальних відношень перетворюється на об'єктно-суб'єктні відношення, які діють у межах комунікативної спільноти. Формування суб'єктом дійсності (соціальної) відбувається через застосування знакових відношень на основі вербальної мови. Соціальна дійсність оперує об'єктами, які потребують використання людьми знаків. Відношення між речами завжди розуміється як фізичне існування, а відношення між об'єктами диференціюється розумом. Це – відношення

ментального характеру, які характеризують людську природу, тобто «реальність», що ґрунтується на чинності «людини-знака». Відбувається розділення *фізичного буття* речей, *об'єктного буття* як буття спільного досвіду (об'єктивується) і *суб'єктного буття* як світу особи. Має місце своєрідна трихотомія досвіду, на протизвагу дихотомії між суб'єктивним та об'єктивним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М., 1995. – 323 с.
2. Луман Н. Почему необходима системная теория? // Проблемы теоретической социологии. – СПб., 1994. – С.43–54.
3. Луман Н. Понятие общества // Проблемы теоретической социологии. – СПб., 1994. – С.25–42.
4. Современная американская социология, под ред. Добренкова В.И. – М., 1994. – С.195–199, 227–249.

Прокопек О.Я. Трансформація розуміння суспільної реальності на прикладі праць П.Бергера, Т.Лукмана і Н.Лумана.

Стаття є спробою розкрити основи сучасного розуміння суспільства і людини на прикладі праць таких сучасних соціологів-теоретиків, як П.Бергер, Т.Лукман і Н.Луман. Метою її є теоретичний аналіз поняття реальності в контексті феноменологічної і семіотичної теорій. Феноменологічний і семіотичний аналіз проблеми, в обґрунтуванні названих авторів, дають змогу створити сучасну картину суспільної реальності. Актуальність дослідження зумовлена сучасними змінами парадигми в бік трактування «об'єктивного» як текстуальності, конструктивності та полісемії значень. У такому разі мета індивіда і суспільства полягає у віднаходженні ними своїх пережитих значень щодо реальності. Спостерігаємо зміну перспективи в розумінні реальності, суспільства, людини.

Ключові слова: lebenswelt, umwelt, дійсність, система, аутопоезіс.

Прокопек О.Я. Трансформація розуміння суспільної реальності на прикладі праць П.Бергера, Т.Лукмана і Н.Лумана.

Стаття являється спробою розкрити основи сучасного розуміння суспільства і людини на прикладі праць таких сучасних соціологів-теоретиків, як П.Бергер, Т.Лукман і Н.Луман. Метою її є теоретичний аналіз поняття реальності в контексті феноменологічної і семіотичної теорій. Феноменологічний і семіотичний аналіз проблеми, в обґрунтуванні названих авторів, дають змогу створити сучасну картину суспільної реальності. Актуальність дослідження зумовлена сучасними змінами парадигми в бік трактування «об'єктивного» як текстуальності, конструктивності та полісемії значень. У такому разі мета індивіда і суспільства полягає у віднаходженні ними своїх пережитих значень щодо реальності. Спостерігаємо зміну перспективи в розумінні реальності, суспільства, людини.

и семиотической теорий. Феноменологический и семиотический анализ проблемы, в обосновании указанных авторов, позволяет выявить современную картину общественной реальности. Актуальность исследования обусловлена современными изменениями парадигмы в сторону трактовки «объективного» как текстуальности, конструктивности и полисемии значений. В таком случае цель индивида и общества состоит в нахождении своих пережитых значений относительно реальности. Наблюдаем изменение перспективы в понимании реальности, общества, человека.

Ключевые слова: lebenswelt, umwelt, действительность, система, ауто-поезис.

Prokopek O. Transformation of understanding of social reality in according to works of P. Berher, T. Lukman and N. Luman.

This article is an attempt to reveal the foundations of the modern understanding of human society and in according to works of contemporary sociologists – theorists P. Berher, T. Lukman and N. Luman. The aim of the work is the theoretical analysis of the concept of reality in the context of phenomenological and semiotic theories. Phenomenological and semiotic analysis of the problem of the justification presented by the authors can detect the current picture of social reality. The timeliness of research is caused by the modern paradigm shift toward an interpretation of «objective» as textuality, constructive and polysemy meaning. In this case, the purpose of the individual and society is to find their experiences in relation to reality. Observe the change of perspective in understanding the reality, society, human.

Key words: lebenswelt, umwelt, reality, system, autopoiesis.